

אחת דיבר סנחריב, שתיים זו שמע הנביא – לעיבוד המקורות האשוריים בסיפור הנבואי על מלחמת סנחריב ביהודה

מאת

שון-זליג אסטר

תיאורי מלחמת סנחריב ביהודה ביש' לו–לז ומקבילותיהם במל"ב יח–יט זכו לתשומת לב רבה במחקר, בעיקר במה שנוגע לערכם ההיסטורי. בעיוני כאן אעסוק בעיקר במקור המכונה בפי רוב החוקרים מקור B, והכולל את יש' לו, ב–לז, לח (המקביל למל"ב יח, יז–יט, לו).¹ מקור זה כולל בין היתר את שלושת נאומי רבשקה (יש' לו, ד–י / מל"ב יח, יט–כה;

* חלק מן הרעיונות במאמר, ובעיקר ניתוח השמות הגאוגרפיים ביש' לו, כד–כה, פותחו במסגרת הפרויקט סמינר שלימדתי בתשס"ו במחלקה למקרא, לארכאולוגיה וללימודי המזרח הקדום באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בנושא 'ישעיה א–לט בראייה היסטורית', ואני אסיר תודה לסטודנטים אמה בכר, ניצן דיין, טל מורג, דר מורן ורפאל פורמן על תרומותיהם למאמר. כמו כן אני מודה לקרן קרייטמן ולמנחה שלי בעבודת הבתרידוקטורט, פרופ' אביגדור הורוביץ, על תמיכתם בעבודתי, שבמסגרת הכנתה נכתב מאמר זה. אני מודה לד"ר שמיר יונה על עזרתו בהגהת המאמר, ולד"ר שלום דולץ על עזרתו בהכנת התעתיקים מאכדית.

1 הנטייה במחקר היא לראות בגרסה במלכים גרסה עיקרית, בהתאם לקביעתו של גזניוס. ראה: F. H. W. Geseñius, *Philologisch-kritischer und historischer Kommentar über den Jesaias*, B. S. Childs, *Isaiah and* .II, 1, Leipzig 1821, p. 22; II, 2, pp. 933–935 ולסיכום הדברים ראה: .the Assyrian Crisis (SBT, 2, 3), London 1967, pp. 137–140 צ'ילדס נטה להסכים עם גזניוס, אך הודה שאי אפשר לסמוך על הכרעותיו שרוב 'הקריאות העדיפות' נמצאות במלכים. גונסלבש טען שהקביעה באשר לגרסה העיקרית תלויה בשאלות הנוגעות לביקורת ספרותית ולתולדות העריכה של ספרי ישעיה ומלכים, ולכן יש להסיק שהמקור חובר כדי להיכלל בספר מלכים. ראה: F. J. Gonçalves, *L'expédition de Sennachérib en Palestine dans la littérature hébraïque ancienne* (EBib, Louvain-la-neuve 1986, pp. 342–350 .n.s. 7), אולם אני סבור שמקור זה הוא סיפור נבואי שנערך כדי להיכלל בספר ישעיה. הוא דומה בסגנון עריכתו לסיפורים נוספים בספר, ביניהם המפגש בין אחז לישעיה בפרקים ז–ח. ועוד, תפיסת המאבק בין אלוהי ישראל לאשור המשתקפת ביש' לו–לז דומה מאוד לתפיסה בנושא זה המשתקפת בפרקים נוספים בספר ישעיה המתארים את המאבק בין אלוהי ישראל לבין סנחריב כמאבק על השליטה בעולם, ביניהם פרק ב, ה–כב; י, ו–ז. ראה על כך: Sh. Z. Aster, 'The Image of Assyria in Isaiah 2:5–22: The Campaign Motif Reversed', *JAOS*, 127, 3 (2007), pp. 21–51; B. Levine, 'Assyrian Ideology and Israelite Monotheism', *Iraq*, 67 (2005), p. 414 לדעתו הדמיון בגישה הוא הנימוק העיקרי לשייך את הסיפור במקור לספר

יש' לו, יד-כ/מל"ב יה, כח-לה; יש' לו, י-ג/מל"ב יט, י-ג), את תפילת חזקיה (יש' לו, טו-יח/מל"ב יט, טו-יט), וכן את נאום הלעג של ישעיה נגד סנחריב (יש' לו, כא-לה/מל"ב יט, כ-לג). דעות החוקרים באשר לערך ההיסטורי של יחידה זו מגוונות ונעות מן הקצה אל הקצה. היו חוקרים שראו בנאומים אלה שילוב של לשון דוֹסְטְרוֹנוֹמִיסְטִית ודפוסי לשון האופייניים לנביאי יהודה. אלה סברו כי הנאומים הם פרי עטו של סופר בן המאה השביעית, ואינם יכולים ללמד דבר על מאורעות 701 לפסה"נ.² מנגד חוקרים בעלי בקיאות בלשון הכתובות האשוריות הצביעו על מקבילות רבות בין נאומים אלה לבין מוטיבים שכיחים באותן הכתובות.³ מקבילות אלו עשויות להצביע על קשר בין הנאומים למאורעות 701 לפסה"נ. לזכותה של האסכולה שמיעטה בערך ההיסטורי של הנאומים יש לציין את ההבדלים החשובים שבין המוטיבים המופיעים בטקסטים המקראיים לבין אלה שבכתובות האשוריות, הבדלים שאדון בהם בהמשך. ויליאם גֶלְגֶר, שעסק בשחזור מסע סנחריב, ערך סקירה מקיפה של מקור B, כולל נאומי רבשקה ואלה של הנביא.⁴ לא אעסק כאן במקור B כולו, אלא בנאום הלעג של הנביא (לו, כא-לה), ובמיוחד בפס' כד-כה. פסוקים אלה הם מעין פרט המלמד על הכלל, מפני שהכתוב בהם אמור להיות ציטוט של דברי סנחריב 'ביד עבדיו'. לדעת הנביא דברי סנחריב הם חירוף של ה', ועל כן ציטט אותם והשיב עליהם.

(כד) בִּיד עֲבָדֶיךָ חִרְפָּת אֲדָנִי
וְתֹאמַר: בָּרַב רָכְבִּי אֲנִי עֲלִיתִי מְרוֹם הָרִים יִרְפָּתִי לְכָנָן
וְאַכְרַת קוֹמַת אֲרָזָיו מִבְּחַר בְּרָשָׁיו,
וְאַבּוֹא מְרוֹם קֶצֶז יַעַר כְּרַמְלוֹ.
(כה) אֲנִי קִרְתִּי וְשִׁתִּיתִי מֵיָם וְאַחֲרַב בְּכַף-פַּעֲמֵי כָל יֵאֲרִי מִצּוֹר.

ישעיה. נימוקים נוספים לקביעה שהגרסה בישעיה היא עיקרית ראה: K. A. D. Smelik, *Converting the Past. Studies in Ancient Israelite and Moabite Historiography* (OTS, 28), Leiden 1992, pp. 97–101. חלק מן התוספות המצויות בספר מלכים אינו מקורי ליצירה, כגון 'ארץ וית יצהר ודבש וחי ולא תמתו' (מל"ב יח, לב) ו'ורים' (שם יט, כד), וראה על כך בהמשך.

2 ראה במיוחד: E. Ben-zvi, 'Who Wrote the Speech of the Rab-Shakeh and When?', *JBL*, 109 (1990), pp. 79–92; סמליק (שם), עמ' 125–126. סמליק טען כי רבשקה בנבואה זו הוא דמות ספרותית, כלומר המצאה ספרותית.

3 ראה למשל: Ch. Cohen, 'Neo-Assyrian Elements in the First Speech of the Biblical Rab-Saqe', *JOS*, 9 (1979), pp. 32–47; H. Tadmor and M. Cogan, *II Kings* (AB), Garden City 1988, p. 243. תדמור וכוגן טענו שהטקסט המקראי משמר את הטיעונים שהשמיע רבשקה, אך כמובן אין לראות בטקסט המקראי ציטוט מדויק של דבריו. הם הציעו את ההקבלה לדבריו של ההיסטוריון הצבאי תוקידידס, שהביא בתיאורי המלחמה נאומים ובהם דברים 'שהיו צריכים, לפי דעתי, להיאמר... על ידיהם [אנשי המלחמה] לפי מצב העניינים, בהתבססו על הכרתו את תרבות הלוחמים ואת הנסיבות שבהן נלחמו.

4 ראה: W. R. Gallagher, *Sennacherib's Campaign to Judah: New Studies*, Leiden 1999, pp. 143–274.

כבר בשנת 1983 קבע פיטר משיניסט כי מוטיב כריתת הארזים בפס' כד שאלו מאוצר הביטויים האופייניים לכתובות המלכותיות האשוריות.⁵ לאחרונה העיר אקרט פראם על דברי משיניסט וציין הבדל חשוב בין מוטיב כריתת הארזים בכתובות המלכותיות באשור לבין מוטיב זה בפסוקים אלו: חוסר ההתאמה בין המקום הגאוגרפי שבו על פי כתובות סנחריב נכרתו הארזים, הרי סיררה, לבין המקום הגאוגרפי שבו נכרתו הארזים על פי יש' לז, כד – הרי לבנון.⁶ אך האם חוסר התאמה זה מפרך את הקביעה שהמוטיב בפסוק הנדון שאלו מאוצר הביטויים של הכתובות המלכותיות האשוריות? אם אכן קיימת כאן שאילה, יש להניח לפחות שהציטוט בפס' כד – כה איננו פרי עטו של סופר מאוחר, אלא נתחבר מתוך הכרת סוג התעמולה שהפיצה האימפריה האשורית כאשר השתלטה על האזור בסוף המאה השמינית.⁷ אם אין כאן שאילה, וגם בפסוקים אחרים אין שאילה כזאת, הרי לא מן הנמנע שפסוקים אלה הם פרי עטו של נביא אשר כתב ללא יחס לתעמולה האשורית של סוף המאה השמינית. ואם כן, ייתכן שגם פסוקים אחרים בפרק זה, המספרים על דברי האשורים, נתחברו בתקופה מאוחרת יותר, ואינם מוסרים מידע היסטורי אמין.

כפי שסיכם גִּלְגֶּר, המסקנה הרווחת במחקר היא שפס' כד – כה הם פרי עטו של סופר מאוחר, ואינם מוסרים מידע אמין על מאורעות 701 לפסה"נ.⁸ חשוב אם כן לקבוע את מידת זיקתו של מוטיב כריתת הארזים בפס' כד לכתובות האשוריות, ולבדוק אם זהו אכן מוטיב שאלו. כדי לקבוע אם מוטיב שאלו או שהדמיון בין שני מוטיבים הוא מקרי, רצוי להישען על אמות מידה מתודולוגיות מוצקות. במקרה שלפנינו ברור שיש דמיון בין המקורות האשוריים לבין המוטיב המצוטט בפס' כד, אך יש גם הבדלים בין המקורות, כפי שציין פראם. מהי מידת ההתאמה שצריכה להיות בין מקור משאיל למקור שואל כדי לקבוע שיש שאילה ספרותית?⁹

- 5 P. Machinist, 'Assyria and Its Image in the First Isaiah', *JAOS*, 103 (1983), p. 723
- 6 E. Frahm, *Einleitung in die Sanherib Inschriften* (AfOB, 26), Wien 1997, p. 128
- 7 S. W. Holloway, *Assur is King! Assur is King! Religion: The Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire* (Culture and History of the Ancient Near East), Leiden 2002, pp. 80–192, 217–319
- 8 Sh. Z. Aster, 'The Transmission of Neo-Assyrian Claims of Empire to Judah in the Late Eighth Century B.C.E.', *HUCA* (in press)
- 9 B. Stade, 'Anmerkungen zu 2 Kö. 231. גִּלְגֶּר הסתמך על דברי קודמיו: עמ' 231. גִּלְגֶּר (לעיל הערה 4), עמ' 231–15; גונסלבֶּשׁ (לעיל הערה 1), עמ' 486; כוגן ותדמור (לעיל הערה 3), עמ' 236, 243, אך לא התייחס למאמרו של משיניסט (לעיל הערה 5). חוקרים ראו בפסוקים פרי עטו של סופר מאוחר יותר בעיקר בגלל הלשון של המקור כולו, אשר יש לה זיקתו ללשון דוֹיִטְרוֹנוֹמִיסְטִית, ובשל ההנחה שפס' כה ובמיוחד המשפט 'אֲחֶרֶב בָּכָּךְ פִּעַמִּי כָּל יְאִירִי מִצּוֹר', מתארים מאורעות שקרו לאחר 701 לפסה"נ. כוגן ותדמור הציעו לראות במשפט זה רמז לכיבוש מצרים בידי אשור בתקופת אסרחדון. טוויל ראה במשפט רמז לפעולות שביצע סנחריב בהר מוצרי (באוור ח'ורסבאד, הוא דור־שרוכין), בשנת 694 לפסה"נ. ראה: H. Tawil, 'The Historicity of II Kings 19:24 (Isaiah 37:25): The Problem of Ye'orê Mašor', *JNES*, 41 (1982), pp. 195–201

9 ביקורת מוצדקת חוטתה בנטיית הקטביות הקיימות במחקר: הן זו הנוטה לראות בכל הקבלה שבין

לשאלה זו נזקקו שני חוקרים, ג'פרי טיגאי ומאיר מלול, ולהלן אשתמש בהצעותיהם כדי לבחון את מידת הויקה של הפסוקים שלפנינו למקורות אשוריים.¹⁰

טיגאי עמד על חשיבותו של המוטיב העיוור כאחד מכלי העזר המרכזיים בזיהוי מוטיב מושאל. מוטיב עיוור הוא מוטיב המעורר קושי פרשני בהקשרו לפנינו, אך קושי זה אינו קיים בהקשר שממנו נשאל, וכדי להבין את המוטיב על בוריו אנו זקוקים למקור שממנו נשאל.¹¹ התלות הפרשנית של הקורא במקור שממנו נשאל המוטיב מלמדת על עצם השאילה ועל המקור שממנו נשאל המוטיב.

מלול ציין את העובדה הידועה שמקבילות רבות עשויות לנבוע לא מתוך שאילה של מקור ספרותי מאוחר ממקור ספרותי מוקדם, אלא מתוך התפתחויות עצמאיות מקבילות שהביאו לכך שביצירות שונות קיים מוטיב דומה.¹² מלול כינה מקבילה כזאת, הנובעת מהתפתחויות עצמאיות, ושאינה מעידה על קשר היסטורי בין היצירות הנדונות, מקבילה טיפולוגית (מלשון *typos*, סוגה; הדמיון בסוגה נובע מהווי אנושי דומה בתרבויות רבות). לעומת זאת מקבילה היסטורית נובעת מקשר – ישיר או אמצעי – בין היצירות. אחת הדרכים להבחין בין סוגי המקבילות היא לבדוק את תפוצתו של המוטיב בספרות העולמית:

חומר מקראי לחומר מסופוטמי עדות לשאילת מוטיבים, והן זו הרואה בכל הבדל עדות לכך שהחומר המקראי אינו שאל. לעתים תכופות מתקבל הרושם שהקביעה אם החומר המקראי תלוי בחומר המסופוטמי היא פועל יוצא של דעותיו הקדומות של החוקר. לביקורת מורחבת בנושא זה ראה: Sh. Talmon, 'The Comparative Method in Biblical Interpretation: Principles and Problems', *Congress Volume Göttingen 1977* (VTSup, 29), Leiden 1978, pp. 320–356
10 קדם להם אולברייט, שקבע אמת מידה בסיסית בדיון במקבילות: 'It is not safe to assume original relationship or borrowing except where the motif is complex, forming a pattern' (W.F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Garden City 1957, p. 67). אולברייט ציין שפריטים דומים בודדים אינם בסיס למקבילה, אלא אם כן הם חוליה בנרטיב מורכב. הנקודה ברורה אך ראוי להדגישה, מפני שחוקרי מקרא נוטים לעתים לראות הקבלה או שאילה בכל דימוי בין מקורות מקראיים למקורות אחרים מהמזרח הקדום. אמות המידה של טיגאי ושל מלול מבוססות על ההנחה שהביע אולברייט.

11 טיגאי הצביע למשל על הכתוב 'והחוט המשלש לא במהרה ינתק' (קה' ד, יב). משפט זה מעורר תמיהה מכיוון שלא ברור למה הוא מכון או מה חשיבותו של השילוש בחיזוק החוט. הקשיים הפרשניים נעלמים עם זיהוי הקשרו המקורי של המשפט – פתגם שומרי שזו לשונו: 'הספינה הנגררת בחבל לא תטבע, כי החבל השזור משלושה חוטים לא יתנתק'. ראה: J. H. Tigay, 'On Evaluating Claims of Literary Borrowing', M. E. Cohen, D. C. Snell and D. B. Weisberg (eds.), *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, Bethesda 1993, p. 255

12 מקבילה כזאת נובעת מהווי האוניוורסלי האנושי השווה בתרבויות שונות, הגורם לתרבויות רבות לפתח מיתוסים, סיפורים וחוקים דומים. דוגמה מובהקת לכך היא סיפורי סינדרלה המצויים בתרבויות רבות בעולם. סיפורים אלה מתפתחים בגלל הנטייה הכלל-אנושית ליצור נרטיבים שבהם העני הופך לעשיר ולמכובד, מעין 'מאשפות ירים אביון'. ראה: B. Herrnstein Smith, 'Narrative Versions, Narrative Theories', W. J. T. Mitchell (ed.), *On Narrative*, Chicago 1981, pp. 212–215
לדיון במקבילות טיפולוגיות והיסטוריות ראה: M. Malul, *The Comparative Method in Ancient Near Eastern and Biblical Legal Studies* (AOAT, 27), Kevelaer 1990

המצאות מוטיב מקביל בשתי יצירות ספרותיות אינה מעידה בהכרח על קשר ביניהן אם המוטיב נפוץ בספרות של תרבויות רבות אשר אין ביניהן קשר.¹³

כריתת העצים בהרים

למוטיב כריתת העצים המופיע ביש' לו, כד, יש בידינו מקבילה היסטורית (ולא טיפולוגית), כהגדרתו של מלול. כריתת עצים אכן מופיעה כמעשה גבורה בספרות של תרבויות שונות בעולם, אם כי רק בתרבויות שבהן כריתת עצים גבוהים היא חלק מהווי החיים, כלומר בארצות שגדלים בהן עצים רמי קומה.¹⁴ בהקשר זה ציין משיניסט שמוטיב המסע לכריתת ברושים וארזים אינו מופיע במקרא כפעולה המבטאת את גבורת מלכי ישראל אלא רק בהקשרים הנוגעים לפעילות מלך אשור. המוטיב מופיע כאן כמעשה גבורה שמלך אשור מתפאר בו, ובהקשר דומה – בשיר הלעג על מותו של מלך בבל: 'צם בְּרוֹשִׁים שְׁמָחוּ לָךְ אֲרָזִי לְבָנוֹן מֵאֹ שְׁכֶבֶת לֹא יַעֲלֶה הַכֶּתֶר עָלֵינוּ' (יש' יד, ח).¹⁵ כריתת עצים לא הייתה מעשה גבורה בהקשר הישראלי, אך בהקשר האשורי הייתה מעשה גבורה, ולפיכך סביר לקבל את קביעתו של משיניסט שקיים קשר היסטורי בין הופעת המוטיב בפסוק זה לבין הופעתו בכתובות המלכים הנאשוריות, במיוחד בכתובות סנחריב. המוטיב מופיע מספר פעמים בכתובות סנחריב, הן בכתובת מלפני 701 לפסה"נ:

- 13 לדוגמה, מוטיב המבול מופיע בנרטיבים מתרבויות רבות בעולם, ולכן כדי להראות שסיפור המבול המקראי שאל מסיפור המבול המסופוטמי יש להתמקד במוטיבים הייחודיים לשתי היצירות האלה. ראה עוד: מלול (שם), עמ' 94. להשוואה פוריייה של סיפור המבול המקראי לנרטיב מאתר-חסיס, השוואה המתמקדת במוטיבים הייחודיים בשתי היצירות, ראה: T. Frymer-Kensky, 'The Atrahasis Epic and Its Significance for Understanding Genesis 1–9', *BA*, 40 (1977), pp. 147–155
- 14 מוטיב כריתת העצים כמעשה של גיבור מופיע לדוגמה בספרות העממית ממחוז אסאם שבמזרח הודו, אזור הידוע ביערות הטרופיים שבו, שגדלים בהם עצים יקרי ערך ורמי קומה. למוטיב כריתת העצים באזור זה ראה: S. Thompson and J. Balys, *The Oral Tales of India*, Bloomington, Ind. 1958, motif F 614.8 p. 189, 'Assam' בתוך: *Encyclopaedia Britannica* (1970), II, p. 620a. המוטיב מופיע גם בספרות העממית ממחוז מדרס שבהודו, העשיר גם הוא ביערות טרופיים, ושהוא מרכז גידול לעצי טיק ואלמוג (sandalwood). למוטיב כריתת היערות באזור זה ראה: תומפסון ובליס (שם), עמ' 248, מוטיב H 1562.1.1. על טיב היערות במדרס ראה הערך 'Madras' בתוך: *Encyclopaedia Britannica* (1970), XIV, p. 557b. מוטיבים המקשרים בין גיבור לבין כריתת עצים אינם מצויים בשפע בתרבויות שבהן נדירים עצים רמי קומה, ומסתברא. ראה: S. Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature*, I–VI, Bloomington, Ind. 1966
- 15 משיניסט ציין גם את הפסוקים 'כִּי חָמַס לְבָנוֹן יִכָּסֵף וְשֹׁד בְּהִמּוֹת יִחִיתוּ מִדְּמֵי אֲדָם וְחִמְסֵי אֲרָץ קָרְיָה וְכָל יִשְׁבֵּי בָהּ' (חב' ב, יז); 'אֵתָן בְּמִדְבָּר אֲרֹז שֶׁהָהָרָס וְעֵץ שָׁמֶן / אֲשֵׁים בְּעֶרְבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהַר וְהָאֲשׁוּר יִחְדוּ' (יש' מא, יט). המוטיבים בפסוקים האלה אינם קשורים ישירות לכריתת העצים. הוא ציין את יש' ס, יג, שמדובר בו בשימוש בעצי הארז, הברוש, התדר והתאשור כדי לפאר את המקדש. ראה: משיניסט (לעיל הערה 5), עמ' 724. הערה 22. על הזיקה בין המוטיב הזה לכתובות המסופוטמיות ראה: Sh. Paul, 'Deutero-Isaiah and Cuneiform Royal Inscriptions', *JAOs*, 88 (1968), pp. 182–183

^{giš}UR₃.MEŠ^{giš}ERIN tar-bit^{kur}Ha-ma-nim
ša ul-tu ħur-ša-a-ni ru-qu-u₂-ti nam-ra-ši-iš ib-bab'-lu-ni¹⁶
קורות ארזים, תפוקת הרי אמנוס¹⁷
אשר מן ההרים הרחוקים במאמץ הובילום.

והן בכתובות מאוחרות משנת 701 לפסה"נ:

i-na u₃-me-šu-ma^dAššur u₃^d Ištar
ra-²-i-mu^{lu2}SANGA-ti-ia na-bu-u₂ MU-ia
giš-mah-ĥe^{giš}eri₄-ni ša U₄.MEŠ GID₂.MEŠ i-ši-ĥu-ma ik-bi-ru GAL*
i-na qe₂-rib^{kur}Si-ra-ra KUR.MEŠ ina pu-uz-ri na-an-zu-zu
u₂-šak-li-mu-in-ni ši-i-su-un¹⁸

באותם הימים האלים אשור ואשתר
אשר אוהבים את כהונתי, קוראים בשמי,
קורות ארזים אשר מימים רחוקים היו נישאים וכבירים מאוד
בקרב הר סיררה, הרים אשר בסתר הועמדו
הראו לי תכנית של [אופן] הוצאתם.

כפי שציין פראם, מקור העצים בכתובת זו הוא בהרי סיררה (חלק מרכס הידוע בשם מול
הלבנון, מצפון לדמשק), ולא בלבנון. אף בכתובת הראשונה שהבאתי לעיל מקור העצים

16 פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-1, עמ' 43–45; D.D. Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*; 702 לפסה"נ, והשורות המצוטטות לקוחות מתוך תיאור שיפוץ הארמון. בתיאור זה מוזכרים חומרים רבים אשר שימשו לבנייה, אך מוצאם של החומרים ותהליך הבאתם לאשור לא תוארו. רק תהליך הובלת הארזים מתואר בכתובת, ונראה שהסופרים ייחסו לתהליך זה חשיבות יתרה. הקריאה ib-bab'-lu-ni מסתמכת על דעתו של פראם (שם), עמ' 45.

17 התרגום אמנוס להרי^{šad}Ha-ma-nim על פי: M. Cogan, 'From the Peak of Amanah', *IEJ*, 34 (1984), pp. 256–259. כוגן דחה את טענתו של קרוס שיש לזהות את 'הר אמנה' המופיע בשה"ש ד, ח עם הר Hamānu, מפני שהר Hamānu נקרא גם Amanum בכתובות אכדיות עתיקות יותר. כוגן הראה שהר אמנה הוא חלק מרכס מול הלבנון, שממערב לדמשק. לדעתו זהו ההר הנקרא בכתובות נאו-אשוריות Ammanana. לדעות החוקרים החולקים עליו בזהויה הר Ammanana ראה: שם, עמ' 257, הערה 17, וראה עוד: S. Parpola and M. Porter, *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*, Casco Bay 2001, p. 2. פרפולה ופורטר זיהו את הר Hamānu (אמנוס) בצפון סוריה, סמוך לחוף הים, מצפון לעיר כלנה ומדרום-מערב לעיר סמאל. לוקנביל (לעיל הערה 16), כתובת E-1, עמ' 107, טור vi, שורות 46–47; פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-12, עמ' 87–89. הכתובת משנת 694 לפסה"נ. מקבילה לקטע זה ראה: לוקנביל (שם), כתובת I-1, עמ' 120, שורות 35–40; פראם (שם), כתובת T-30, עמ' 118. למקורות נוספים בספרות האשורית ראה: משיניסט (לעיל הערה 5), עמ' 723, ובספרות הרשומה שם.

איננו בלבנון, אלא בהרי אמנוס. אך אין בהבדל זה כדי לערער את קביעתו של משיניסט כי הכתוב ביש' לו, כד שאל מוטיב מן הכתובות האשוריות. הבסיס המתודולוגי לקביעה של משיניסט הוא שאין זה סביר שסופר ישראלי המציא את המוטיב של כריתת עצי ארזים וברושים כסמל לגבורה, מפני שמוטיב זה זר לספרות ישראלית ולהווי החיים בישראל. מסתבר יותר שמוטיב זה, הנפוץ בכתובות מלכותיות מסופוטמיות בכלל ובכתובות סנחריב בפרט, שאול מכתובות אלה. את מעבר הארזים מהרי אמנוס וסיררה להרי הלבנון יש לראות כחלק מתהליך הסיגול של המוטיב על ידי הנביא. כפי שאראה להלן, הנביא שאל ביש' לו, כד-כה כמה מוטיבים מאוצר הביטויים של הכתובות המלכותיות האשוריות, אך לא ציין את השמות הגאוגרפיים המופיעים בכתובות המקוריות, אלא המיר בעקביות את השמות האלה בשמות גאוגרפיים הקרובים יותר לארץ ישראל, והאופייניים ללשוננו.

השמות לבנון וכרמל, המופיעים בפסוקים הנדונים, הם צמד המופיע במקומות נוספים בספר ישעיה (כט, יז; לה, ב), והם סמל לאזור פורה. הביטוי 'ער כרמל' בפס' כד מכון לרעננות ולפוריות של היערות בהרים שמהם כרת המלך את העצים. מוטיב זה מופיע גם הוא בכתובת המאוחרת של סנחריב המצוטטת לעיל, והמתארת את כריתת העצים מן היערות:

*giš-maḥ-ḥe⁸¹⁸ eri₄-ni ša U₄.MEŠ GID₂.MEŠ i-ši-ḥu-ma ik-bi-ru GAL**
קורות ארזים אשר מימים רחוקים היו נישאים וכבירים מאוד.

ארץ הכרמל במקרא הוא שם כללי לאזורים פוריים (לדוגמה: 'הָהָה מְדָבָר לְכַרְמֶל, וכרמל [קרי: והכרמל] לַיַּעַר יִחְזֵב' [יש' לב, טו]) וגם שם גאוגרפי ספציפי של הר אשר עליו יערות פוריים. אם כן אף שמדובר במוטיב השאול מן הכתובות האשוריות, המוטיב של יערות פוריים הנמצאים על הר, הנביא ביטא זאת במילה כרמל, אשר אחת ממשמעויותיה היא שם גאוגרפי שהיה מוכר לקהל שומעיו.

הנביא לא טרח לצטט את השמות הגאוגרפיים הידועים מכתובות מלכי אשור, מפני שציטוט שמות הזרים לקהל שומעים לא היה מוסיף דבר לאפקט הרטורי של דבריו. הרי אמנוס רחוקים מארץ ישראל יותר מאשר הרי לבנון, ואף הרי סיררה רחוקים יותר ומוכרים פחות מהרי הלבנון. בהרי הלבנון, כמו בהרי אמנוס וסיררה, גדלים ארזים וברושים, וגם על עצי הלבנון השתלט המנגנון הכלכלי של האימפריה האשורית.¹⁹ אף שכריתת עצים בלבנון אינה מוזכרת בכתובות האשוריות כמעשה גבורה, המקומות לבנון וסיררה / אמנוס

19 על השימוש המסחרי שעשתה האימפריה האשורית בארזי הלבנון בתקופה הנדונה אפשר ללמוד ממכתב שנשלח אל תגלת פלאסר השלישי מאת פקידו קורדי-אשור-לאמור (Qurdi-aššur-lāmur), שבו דיווח הפקיד על ההיטל הכספי שהטיל על כריתת עצים מהר הלבנון ועל ייצוא עצים אלה דרך הים. לפרסום מכתב זה, מכתב ND2915, ראה: J. N. Postgate, *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire* (Studia Pohl, Series Maior, 3), Rome 1974, pp. 390–393; B. Oded, 'The Phoenician Cities and the Assyrian Empire at the Time of Tiglath-Pileser III', *ZDPV*, 90 (1974), p. 48

מקבילים מבחינת חשיבות עציהם ורוממותם, וקל יותר לקהל לקלוט אמרה נבואית הנוגעת למקום המוכר להם. מטרת הנביא כאן לא הייתה הדיקוּן הגאוגרפי, אלא תיאור הגאווה והשחצנות של האשורים וכן האיום על תפיסת האל כריבון העולם, כפי שאראה להלן. לכן העדיף הנביא שמות גאוגרפיים אשר משמעויותיהם מקבילות, ושהיו מוכרים לקהל היעד של הנבואה, על השם הגאוגרפי המקורי, המציין מקום שהיה ידוע פחות לקהל.

העלייה לראשי הרים פוריים ושתית מים שם

מוטיבים נוספים ביש' לו, כד-כה שאולים מאוצר הביטויים המצוי בכתובות המלכותיות האשוריות, ובפרט באלה של סרגון ויורשו סנחריב. בתיאור 'אני עליתי מרומם הרים ירפתי לבנון [...] ואבוא מרומם קצו יער פרמלו. אני קרתי ושתיתי מים' בא לידי ביטוי מוטיב העלייה לראשי הרים פוריים ושתית מים שם.²⁰ דומה כי לפנינו מוטיב עיוור, אשר עד עתה לא יוחסה לו חשיבות במחקר: מדוע התהלל המלך בפסוקים אלה בשתית מים? לכאורה אין בזה שום מעשה גבורה, בין שנעשה המעשה בהרים ובין שנעשה במישור, וללא הסבר נשאר המוטיב עמום.

יש בתיאור זה גם בעיה לשונית. מקובל להבין את הפועל 'קרת' במובן כריתי (dug),²¹ על סמך השורש קו"ר, שהוא הבסיס לשם העצם 'מקור'. שורש זה נתפס כצורה משנית של השורש נק"ר, המופיע במובן חפ"ר או כר"ה במספר פסוקים, ביניהם: 'בְּיָטוּ אֶל צוּר חֲצִבָּתָם וְאֶל מַקְבַּת בּוֹר נְקָרָתָם' (יש' נא, א).²² ריצ'רד הס עמד על בעיה תחבירית הנובעת מתרגום זה: המושא הישיר של חפ"ר וכר"ה הוא תמיד הדבר שנחפר, כלומר הבור או הבור. הבאר.²³ אם כן אין להבין כאן את המילה 'מים' כמושא הפועל 'קרת', ויש להניח ש'קרת' כאן הוא פועל עומד, הקשור עניינית למשפט 'שתיתי מים'.

20 לאחרונה הציעו אלנתן וייסרט ורוני גולדשטיין שמשמעות 'שתיתי' בפסוק שלפנינו: גרמתי לזרום. זאת על בסיס השימוש בשורש שת"ת ביש' יט, י, שבו המילה 'שתתיה' מקבילה ל'עש' שְׁכַר'. תמיכה נוספת להצעה זו מובאת מהשוואה לשורש האכדי *sadādu* ותופעת החלפת העיצור *d* בעיצור *s*. אך אין בטענות הללו כדי להפקיע את העובדה שהפועל 'שתיתי' הוא צורה רגילה של השורש שת"ה, המופיע במקרא מאות פעמים. כל עוד ניתן להבין את הפסוק על פי צורה רגילה זו, אין סיבה להעדיף שורש אפשרי אשר אין עדות ברורה להופעתו בצורה זו בעברית מקראית. אני מודה למורי אלנתן וייסרט על שהואיל להמציא לי עותק של המאמר, 'Jesajas Beschreibung der Hybris des assyrischen Königs und seine Auseinandersetzung mit ihr', J. Renger (ed.), Deutsches Orientgesellschaft Festschrift (in press). ואני מתיר לעצמי לחלוק על כתביו על בסיס 'קנאת סופרים תרבה חכמה'.

21 כך בתרגום יונתן, בפירוש רש"י וכן על פי: King James Version, New Revised Standard Version, New Jewish Publication Society Version, New English Bible. הצעה לתיקון הטקסט ל'כריתי' ראה: BDB, עמ' 881 (בשם Johannes Meinhold).

22 HALOT, p. 1090. השורש נק"ר מוגדר שם: לברות חור עגול.

23 R. Hess, 'Hiphil Forms of QWR in Jeremiah VI 7', VT, 41 (1991), p. 348

התפארות כזאת אכן תואמת את דמותו של סנחריב כפי שזו מצטיירת בכתובותיו המלכותיות. במצבה מן העיר אשור המציינת את שיקומו של בית האכיתו (מקדש המיועד לחגיגות ראש השנה), התפאר סנחריב במפעליו וכינה את עצמו *mušahru nārē*, היינו החופר תעלות, וכן *mukin mē šiqāti ina qarbāti mat Aššur*, היינו המכין מי השקיה לשדות אשור.²⁴ כריית מפעלי מים היא מוטיב נפוץ בכתובותיו של סנחריב, והוא התפאר במפעלים כאלה הן בנינו והן בעיר אשור.²⁵

אך יש אפשרות אחרת לבאר את הפסוק, ועל פיה ניתן להבין את 'קרת' כפועל יוצא. מבחינה תחבירית מדובר במשפט שיש בו שני פעלים אשר להם מושא ישיר זהה, כך שגם הפועל 'קרת' וגם הפועל 'שתי' יוצאים אל המושא הישיר 'מים' (לדוגמה אחרת של תחביר זה ראה: 'שְׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת-הַחֲקִים הָאֵלֶּה' [דב' טז, יב]).

מבחינה סמנטית משמעות המשפט דומה לזו של יר' ו, ז, שמופיע בו פועל מאותו שורש עם אותו מושא: 'בְּהִקְרִי בּוֹר' [קרי: בִּיר] מִיָּמֶיהָ בֶּן הַקְּרָה רַעְתָּה. חָמֵס וְשָׂדִי יִשְׁמַע בָּהּ עַל פְּנֵי תְּמִיד חֲלִי וּמָכָה. נהגו לפרש פסוק זה: כמו שהבור שופע מימיו, כך ירושלים שופעת רשע.²⁶ אך פירוש זה קשה, מפני שהנמשל בפסוק 'הקרה רעתה' אינו מכוון לירושלים ששופעת אלא לרעה עצמה. על פי פירוש זה ההשוואה על דרך הדימוי בין 'הקיר בור מימיה' לבין 'הקרה רעתה' אינה ברורה. ויליאם הולדיי ויליאם מק'קין הציעו פירוש אחר, שיש לו תרומה חשובה להבנת יש' לז, כד. הם פירשו את הפועל – בעקבות תרגום השבעים והוולגטה – מן השורש קר'ר, אף ששורש זה איננו מופיע כפועל נטוי בעברית מקראית.²⁷ לדעתם המשל הוא: כפי שבור מים מצנן את מימיו, כך רעתם של יושבי ירושלים קריה ורעננה. הרעה המשולה למי הבור איננה עתיקה, ולא התחממה מחום השמש, אלא נוצרה זה עתה ועדיין קריה. פירוש זה מתאים להקשר, שהרעה מתוארת בו בלויית תואר הפועל 'תמיד', המציין שהיא מתמשכת ומתחדשת.

ההצעה להבין את הפעלים 'הקיר' ו'הקרה' ביר' ו, ז כנגזרים מן השורש קר'ר פותחת פתח לאפשרות להבנת הכתוב ביש' לז, כד. מתתיהו צבת כבר העלה הצעה כזאת, אבל היא לא זכתה לתשומת הלב הראויה. לדבריו פירוש המילים 'אני קרתי ושיתי מים': אני

24 לוקנביל (לעיל הערה 16), כתובת I-1, עמ' 135–139; פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-139, עמ' 174. לדיון במצבה ראה גם: J.M. Russell, *Sennacherib's Palace Without a Rival*, Chicago 1991, p. 249. בהמשך הכתובת התפאר סנחריב בכך שקודמיו לא הקימו מפעלי מים כאלה.

25 ראה למשל בכתובת מנינו: לוקנביל (שם), כתובת E-1, עמ' 103–116, במיוחד עמ' 114, טור viii, שורות 28–29; בגליל בלינו ראה: שם, כתובת B-1, עמ' 99–101; פראם (שם), כתובת T-3, עמ' 46–47; ובכתובת מ' Bavian. ראה: לוקנביל (שם), כתובת H-3, עמ' 78–85; פראם (שם), כתובת T-122, עמ' 151–154.

26 כך על פי New American Bible, New Jewish Publication Society Version, וכן: הם (לעיל הערה 23), עמ' 348.

27 W.L. Holladay, *Jeremiah, I* (Hermeneia), Philadelphia 1986, p. 204, ושם גם על חילוף הצורות בין פועלי ע"ו לבין פועלי ע"ע. וראה גם: W. McKane, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah, I*, Edinburgh 1988, p. 143.

ציננתי ושתיתי מים.²⁸ לפי פירוש זה התחביר של המשפט ומשמעותו ברורים. אך בעיית ההקשר נותרת בעינה: מדוע תיאר הנביא את המלך כמתפאר בשתיית מים קרים? כאמור דומה שלפנינו מוטיב עיוור.²⁹ בעיית ההקשר נפתרת כשמשווים את הכתוב שלפנינו לקטע מכתובת שבה תיאר סנחריב את מסעו החמישי:

i-na GIR₃.MEŠ^{kur}Ni-bur ka-ra-ši u₂-ša₂-aš₂-kin-ma
it-ti^{lu2} qur-bu-ti GIR₃.MEŠ na-aš₂-qu-ti u₃^{lu2}ERIM.MEŠ ME₃ la ga-mi₃-lu-ti
anaku GIM^{su4}AM ek^l-di pa-nu-uš-šu₂-un aš-bat
ḫar-re na-ḫal-li na-at-bak KUR-i me-le-e mar-šu-ti
i-na^{si8}GU.ZA aš₃-ta-am-di-iḫ
a-šar a-na^{si8}GU.ZA šup-šu-qu i-na GIR₃.MEŠ-ia aš₂-taḫ-ḫi-iṭ
GIM ar-me a-na zuq-ti ša₂-qu-ti še-ru-uš-šu₂-un e-li
a-šar bir-ka-a-a ma-na-aḫ-tu i-ša₂-a
še-er NA₄ KUR-i u₂-šib-ma
A.MEŠ^{ku5}na-a-di ka-šu-te a-na šu-um-me-ia lu aš₂-ti
i-na ŠU.SI.MEŠ ḫur-ša₂-a-ni ar-de-šu₂-nu-ti-ma
aš-ta-kan taḫ-ta-šu₂-un³⁰

לרגלי הר ניפור השכנתי את מחני

עם הפקידים המנשקים את רגליי [כלומר הנכנעים לי], אנשי המלחמה אשר אינם רחמנים,

- 28 M. Tsevat, 'Some Biblical Notes', *HUCA*, 24 (1952), p. 109. הם ציטט את צבת וכינה את הצעתו 'מבריקה' אך הסתייג ממנה משתי סיבות, שניתן להשיב עליהן. הוא הצביע על צורת 'קרת', האופיינית יותר לפועל מגזרת ע". אותה הבעיה קיימת ביר' ו, ז, ועסק בה הולדיי (שם), וכן צבת, שהשווה בין צורה זו לבין הצורה 'תמנו' מן השורש תמ"מ בבמ' יז, כח ובתה"ס, ז. הם פקפק גם בקשר שהעלה צבת בין הכתוב בישעיה לבין כתובות סנחריב. אך מן ההקשר הכללי בפסוק ברור שמחבר הפסוקים בישעיה אכן הכיר את אוצר הביטויים המופיעים בכתובות המלכותיות הנאו־אשוריות, וראה על כך בהמשך, וכן: אסטר (לעיל הערה 7). וראה: הם (לעיל הערה 23), עמ' 348.
- 29 כשלימדתי פסוקים אלה באוניברסיטת בר־אילן, הדגים אחד מן הסטודנטים את הבעיה כשנכנס לכיתה לאחר הפסקה והכריז בגאווה ובשחצנות: 'אני שתיתי מים מן ה"קוֹלֶר"'. אין ראייה ברורה יותר שלפנינו מוטיב עיוור מאשר הפער בין המילים לבין האינטונציה שבה נאמר.
- 30 ראה באנאלים של סנחריב: R. Borger, *Babylonisch-assyrische Lesestücke*² (AnOr, 54), Rome 1979, col. III, line 80 – col. IV, line 11; לוקנביל (לעיל הערה 16), כתובת H-2, עמ' 36, טור iii, שורה 80 – טור iv, שורה 10; פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-16, עמ' 104–105. הטקסט מקביל לזה שנכתב על השוורים שהתגלו בנינוה. ראה: לוקנביל (שם), כתובת F-1, עמ' 71–72, שורות 38–42; והשווה: פראם (שם), כתובת T-29, עמ' 116–118. טקסט מקביל אך קטוע כתוב על צלע החר ב־Judi Dagħ, הוא הר ניפור שמדובר עליו בכתובת. ראה: לוקנביל (שם), כתובת E-3, עמ' 65, שורות 35–44; פראם (שם), כתובת T-116, עמ' 150–151.

אני כראם נועז הלכתי לפניהם
זרימות, נחלים, גאות של ההרים והעליות הקשות
בכיסאי עברתי
מקום אשר היה צר מדי לכיסאי, עברתי ברגליי
כמו צבי, אל הפסגות הגבוהות ביותר עליתי
מקום שבו ברכיי חיפשו מנוח [כלומר תש כוחן]
ישבתי לצד אבן הר
מי נאד קרים שתייתי לצמאי
אל ראשי ההרים רדפתיים,
השכנתי את מפלתם [כלומר הנחלתי להם מפלה]

מוטיב שתיית המים הקרים מן הנאד הוא מוטיב ידוע בספרות המסופוטמית. הוא מופיע
הן ב'עלילות גלגמש' והן בפואמה של ארה, והוא סמל לתנאי שטח קשים, בניגוד לחיים
הנוחים בעיר. בתנאים אלה חיילים אמיצים שותים מים קרים בעת מסע. בדמיון הספרותי
המסופוטמי שתיית המים הקרים מסמלת את גבורת הלוחם.³¹
מוטיב שתיית המים בישועיה מובן על בסיס המוטיב המופיע בכתובת האשורית, שבה
התפאר סנחריב בגבורתו. נראה שהנביא דלה את מוטיב שתיית המים הקרים מאוצר
הביטויים המוכר לנו מן הכתובות המלכותיות האשוריות, ושיבץ אותו בפסוק הנזכר,
וכך נוצר מוטיב עיוור: 'אני קרתי ושתיתי מים'.³² פעולה זו קשורה לתיאור המלך הנמצא
בהרים בפס' כד, אך נותקה מן ההקשר המתאר את העלייה להרים כמעשה גבורה. לא מן
הנמנע שהנביא יצר מוטיב עיוור זה בכוונה, כדי ללעוג לסנחריב ולהציג את התפארתו
כמגוחכת: סנחריב התפאר על פי דברי הנביא בשתיית מים, פעולה פשוטה ושגרתית.³³

31 עלילות גלגמש, בלוח מ"Yale, טור vi, שורה 269, לפרסום ראה: A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*, Oxford 2003, vol. 1, p. 207; הפואמה של ארה, לוח ראשון, שורה 58. לתרגום ראה, S. Dalley, ed. W. Hallo and K.L. Younger, *Context of Scripture*, Leiden 2003, vol. 1, p. 406. שם ה־šebetti (שבע הרוחות) מדרבנים את ארה לצאת למלחמה ומזכירים את מתיקות מים הנאד, ששותים בעת מסע מלחמה. הם טוענים שמים אלה עדיפים מן הבירה ששותים בעיר. אני מודה לד"ר נתן וסרמן על הערותיו בנוגע למוטיב זה.

32 אינני מקבל את ההצעה המשוערת של צבת לקבל את הטקסט במל"ב יט, כד 'מים זרים' ולתקנו ל'מי מִזְרִים'. ראה: צבת (לעיל הערה 28), עמ' 109; טוויל קיבל את ההצעה, ראה: טוויל (לעיל הערה 8), עמ' 201, הערה 30. מן ההשוואה לכתובת סנחריב ולספרות המסופוטמית המוזכרת לעיל עולה שאין מדובר כאן במים זורמים, אלא במים הנישאים בנאד. סביר יותר להניח שהטקסט ביש' לו, כד, שאין בו המילה 'זרים', הוא הטקסט המקורי, ושהמילה 'זרים' נוספה במל"ב יט, כד בהתאם לטקסט ביר' יח, יד: 'הַיְעֻב מִצֹּר שֶׁיִּשְׁלַח לְבָנוֹן, אִם-יִנְתְּשׁוּ מִיָּם זָרִים קָרִים נוֹזְלִים?', ושם המים זרים מפני שהם מגיעים מהפסגות השלגים בלבנון.

33 הצעה זו העלו תלמידיי בבית הספר העברי על שם שטרן בפילדלפיה (כיתה י"ב בנים, שנת תשס"ה), ואני מודה להם עליה.

קיימת מערכת רכיבים מקבילים בין הטקסט האשורי הזה לבין מוטיב שתיית המים בישעיה. מערכת זו יוצרת מוטיב מורכב, התנאי הבסיסי לקביעה שיש כאן מוטיב שאול.³⁴ המרכיבים המקבילים הם: (א) עצם העלייה להרים בהקשר של מסע מלחמה; הקשר כזה נוצר על ידי המילים הראשונות בציטוט דברי סנחריב, 'ברב רכבי אני עליתי', המציגות את הרקע הטופוגרפי והצבאי לציטוט כולו והקושרות יחד את המוטיבים השונים; (ב) הדגש על ההגעה אל 'מרום קצו', אל הפסגות הגבוהות ביותר, המקביל לביטויים האכדיים *zuqti šaqūti šeruššun* (אל הפסגות הגבוהות ביותר) וכן *ubānāt huršāni* (ראשי ההרים);³⁵ (ג) מוטיב שתיית המים.

אין זה סביר שמערכת מורכבת כזאת הופיעה בשני טקסטים כתוצאה של התפתחות עצמאית. הדעת נוטה לכך שקיימת כאן שאילה של טקסט אחד ממשנהו, כלומר הנביא שביץ את המרכיבים האלה בטקסט המקראי, כדי להציג את ההתפארות של מלך אשור בלשונו שלו וללעוג לו.

המוטיב המקורי, המופיע לפחות בשלוש כתובות של סנחריב, קשור לפעילות צבאית באזור הר ניפור (*Nibur^{kur}*), הוא הרכס הידוע היום בשם Judi Dagħ, הנמצא בתורכיה, כ-10 ק"מ מצפון לפיתול בנהר חידקל המהווה את הגבול המודרני בין סוריה לתורכיה. הנביא ניתק את השם הגאוגרפי הזה ממערכת המוטיבים, ולא ציטט אותו. ההר היחיד שציין הנביא הוא הר הלבנון: הוא איחד בין המקום הגאוגרפי שבו נכרתו העצים לבין המקום של שתיית המים, ומיקם את שניהם באזור הררי שהיה ידוע לקהל שומעיו כאזור עתיר מים (השווה לעדות המקראית ביר' יח, יד ובשה"ש ד, טו) וכמקום גידולם של עצים רמים. לנביא לא היה עניין להביא לשומעיו פרטים מדויקים על מיקומן הגאוגרפי של עלילות מלך אשור, אלא להשיב על התעמולה האשורית, אשר מוטיבים רבים ממנה היו ידועים לקהל שומעיו.

ייבוש 'יארי מצור' בפעולה רגלית

חוקרים רבים דנו בפירוש המילים 'יארי מצור' שבכתוב ביש' לו, כה 'אחריב בכף פְּעָמִי כל יארי מצור', ובקשרים אפשריים בין מילים אלה לבין מוטיבים בכתובות אשוריות.

חיים טוויל עמד על הדמיון בין השם הגאוגרפי 'מצור' שבפסוק לבין הר מוצרי (*Mušri*), הנמצא מצפון לנינוה. מקורות המים באזור הררי זה הוסטו על ידי סנחריב כדי לשמש מקור מים לעיר נינוה. כתובת בנייה משנת 694 לפסה"נ מתארת איך הפך סנחריב את עינות המים בהרים למאגר, ואת חציבתה של תעלה בתנאי שטח קשים, תעלה שהובילה את מימי המעינות לעיר נינוה.³⁶ בכתובת המתארת הסטת מי מעיינות אל התעלה לא נעשה שימוש

34 תנאי בסיסי זה נקבע בידי אולברייט (לעיל הערה 10), עמ' 67.

35 הביטוי *zuqti šaqūti šeruššun* מופיע רק באחד מן הטקסטים המקבילים המתארים את שתיית המים בהרים, אך הביטוי *ubānāt huršāni* מופיע בכלם. ראה לעיל הערה 30.

36 לוקנביל (לעיל הערה 16), כתובת E-1, עמ' 114, טור viii, שורה 34 – עמ' 115, טור vii, שורה 38;

בלשון ייבוש מקורות מים, אבל ברור שכתוצאה מפעילות זו חלה ירידה בכמות המים שזרמה בצורה טבעית בה. יש יסוד להניח שמפעל מים זה היה אחד ממקורות ההשאה לניסוח 'אֶחָרָב בְּכָף-פְּעָמִי כָל יִאֲרֵי מְצֹר'.

אלנתן וייסרט ורוני גולדשטיין הציעו לפרש את הביטוי 'יִאֲרֵי מְצֹר' כיאורים המגיעים ממקור זרימת המים.³⁷ גם הסבר זה מאפשר לקשור את המשפט 'אֶחָרָב בְּכָף-פְּעָמִי כָל יִאֲרֵי מְצֹר' למפעלי המים של סנחריב, מפני שהתעלות שנבנו גרמו להסטת מים ממקורם הטבעי.

אך לדעתי אין להוציא את הביטוי הזה ממובנו הפשוט, המצוי במקרא. בולט הדמיון בין הביטוי 'אֲרֵי מְצֹר' לבין 'אֲרֵי מְצָרִים', השכיח בעברית מקראית,³⁸ ואני סבור כי יש לפרשם בצורה דומה. הביטוי 'אֲרֵי מְצֹר' מופיע ביש' יט, ו בהקשר שמצביע בבירור על מצרים: 'וְהָאֲנִיחוּ נְהָרוֹת, דָּלְלוּ וְחָרְבוּ יִאֲרֵי מְצֹר: קָנָה וְסוֹף קָמְלוּ'. תיאור הקנה והסוף מצביע על מצרים, והפסוק נכלל במסגרת 'מִשָּׁא מְצָרִים' (שם, א).³⁹ המילה מְצֹר במי' ז, יב מצביעה אף היא על מצרים, מכיוון שהיא מכוונת לאחת מן הארצות שמסביב לארץ ישראל: 'יּוֹם הוּא וְעָדֶיךָ יָבֹא, לְמִנֵּי אֲשׁוּר וְעָרֵי מְצֹר, וּלְמִנֵּי מְצֹר וְעַד-נְהָר, וְיָם מִיָּם וְהָר הָהָר'!⁴⁰

חיים תדמור ומרדכי כוגן אף הם הבינו שהצירוף 'אֲרֵי מְצֹר' פירושו יאורי מצרים, והציעו שפסוק זה מכוון להתפארות האשורים בכיבוש מצרים, מאורע שאירע במלכותו של אסרחדון בן סנחריב, בשנת 671 לפסה"נ.⁴¹ אך מדיוני בשאר השמות הגאוגרפיים המצויים בפסוקים אלו, עולה שאין קשר ישיר בין ההתפארויות האשוריות שמהן שאב הנביא את המוטיבים המופיעים בפס' כד–כה, לבין המקומות הגאוגרפיים המשויכים בפסוקים אלה להתפארויות. ההתפארויות בפסוקים אלה הקשורות ללבנון ולכרמל, אינן קשורות למקומות אלה בכתובות האשוריות. לכן אין להניח שההתפארות בפסוקים אלה הקשורה ל'אֲרֵי מְצֹר', קשורה בטקסטים האשוריים לאותו המקום, ואין לחפש את המקבילה למוטיב לפי השם הגאוגרפי, אלא לפי הפעולה המתוארת. למוטיב הובשת גופי מים והפיכתם ליבשה יש מקבילות רבות בכתובות מלכותיות

פראם (לעיל הערה 6) כתובת T-12, עמ' 87–89. וראה: טוויל (לעיל הערה 8), עמ' 197. וייסרט וגולדשטיין (לעיל הערה 20).

38 'וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא, יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה לְזָבוּב אֲשֶׁר בְּקֶצֶה יִאֲרֵי מְצָרִים, וְלְדָבוּרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אֲשׁוּר' (יש' ז, יח); 'הֵעַל זֹאת לֹא-תִרְגֹּז הָאָרֶץ, וְאֲבָל כְּלִי-יֹשֵׁב בָּהּ; וְעֵלְתָּה כְּאֹר כְּלָה, וְנִגְרְשָׁה וְנִשְׁקָה [קרי: וְנִשְׁקָעָה] כִּיאֹר מְצָרִים' (עמ' ח, ח); 'וְעֵלְתָּה כִּיאֹר כְּלָה, וְנִשְׁקָעָה כִּיאֹר מְצָרִים' (שם ט, ח).

39 איני יכול לקבל את הצעתם של וייסרט וגולדשטיין להבין את המילה 'מְצֹר' כאן כמכוונת לתעלות הזורמות ממקור מים. ההקשר מצביע בבירור על מצרים. נוסף על כך הסברם מחייב להבין את 'אֲרֵי מְצֹר' בפסוק כתעלות המגיעות ממקור זרימת המים. אך מקור המים העיקרי במצרים הוא הנילוס, ולא יתכן שהמילה 'מְצֹר', הקשורה לדעתם לאכדיט – *šarāru*, היינו לטפטף – מציינת את הנילוס.

40 לדיון במשחקי המילים בפסוק זה ראה: וייסרט וגולדשטיין (לעיל, הערה 20), הערה 23.

41 ראה לעיל הערה 8.

אשוריות, הן בכתובותיו של סרגון והן באלה של סנחריב, והוא מופיע בהקשרים שונים. בכתובותיו של סרגון הוא מופיע בהקשר צבאי – המלך מתפאר שנהר המלא עד גדותיו דומה ליבשה כאשר הוא מעביר בו את צבאו:

a-na-ku LUGAL GI.NA NUN ke-e-nu [...]

^{id} *IDIGNA* ^{id} *BURANUN* ^{ki}

i-na ILLU kiš-šá-ti e-du-ú IGI šat-ti

¹ *ERIM*. ^{HA} ¹⁷ *na-pa-liš u-še-tiq* ⁴²

אנכי סרגון, הנסיך הנכון [...] את החידקל ואת הפרת בשיא הגאות, בתחילת השנה [באביב], את צבאותי כמו ביבשה העברת.

מוטיב זה דומה במיוחד לאמור ביש' לז, כה, בשל הדגש על אופן הפעולה, שנעשית על ידי דריכה של חיילי צבא המלך: 'ואחרב בכף פעמי כל יארי מזור'. המוטיב של ייבוש מקווה מים והפיכתו ליבשה מופיע גם בכתובות המתארות את בניית ארמונו החדש של סנחריב בנינוה. הכשרת השטח שעליו נבנה הארמון הצריכה שינוי של נתיב תעלת ה'תפילתו', שעבר ליד הארמון הישן, והמכונה באחת הכתובות 'זרם גועש' (agû šitmuru). ⁴³ הפעילות תוארה בשלוש כתובות:

GAN₂ ul-tu ma-me u₂-še-lam-ma

na-ba-liš u₂-še-me ⁴⁴

42 הציטוט מופיע באנאל משנת 711 לפסה"נ מנינוה. ראה: A. Fuchs, *Die Annalen des Jahres 711* v. Chr., (SAAS, 7), Helsinki 1998, text VII b, p. 46, lines 33–37. פוקס הבין את הצורה *na-pa-liš* בשורה האחרונה כמו *nabāliš*, היינו יבשה, והוא דן בצורה זו בתרגומו, עמ' 74.

43 כתובת על גבי פסל שוורים. ראה: לוקנביל (לעיל הערה 16), כתובת I-1, עמ' 118, שורה 13; פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-30, עמ' 118.

44 לוקנביל (שם), כתובת A-1, עמ' 96, שורה 76; זו כתובת משנת 702 לפסה"נ, ותיאור העברת הארזים מהרי אמנוס לצורך בניית הארמון מופיע ארבע שורות לאחר מכן. ראה גם: פראם (לעיל הערה 6), כתובת T-1, עמ' 44–41. תיאורים של אותה הפעילות, בלשון כמעט זהה, מופיעים בשני מקורות נוספים. ההבדל היחיד מצוי בפועל האחרון: בשני המקורות מופיע הפועל *uṣur*, במקום *uṣemme*, אך לפעלים מובן וזהה. המקור האחד הוא גליל בלינו, שגם הוא משנת 702 לפסה"נ. ראה: לוקנביל (שם), כתובת B-1, עמ' 99, שורה 49; פראם (שם), כתובת T-3, עמ' 46–47. והמקור האחר הוא כתובת על גבי פסל שוורים שנמצאה בארמון הדרומי-מערבי בנינוה. ראה: לוקנביל (שם), כתובת I-1, עמ' 119, שורה 17; פראם (שם), כתובת T-30, עמ' 118 – תיאור העברת הארזים מהרי אמנוס ומהרי סיררה לשם בניית הארמון מופיע גם כאן חמש שורות לאחר תיאור יצירת יבשה ממים, בשורה 23. צירוף שני המוטיבים, הן בכתובות האשוריות והן ביש' לז, כד–כה, יכול ליצור מוטיב מורכב, כדברי אולברייט. אם כן עובדת צירופם של המוטיבים הן בספר ישעיה והן בטקסטים האשוריים מחזקת את ההנחה שמדובר כאן בשאילה ולא בהתפתחות עצמאית מקבילה. קיימים שני הסברים למוטיב מורכב זה.

שדה מתוך המים העלית
הפכתי ליבשה.

המוטיב דומה מאוד לזה המצוי ביש' לו, כה, מפני שמדובר בו בייבוש מקווה מים בפועל ובהפיכתו ליבשה, והוא זהה למוטיב שהציעו הן טוויל והן וייסטר וגולדשטיין כמקור למוטיב שבפסוק: מפעלי המים של סנחריב, שכללו הטיית מים ממקום זרימתם הטבעי. שני ההקשרים המוזכרים שמופיע בהם מוטיב ייבוש גופי מים, הם מקורות אפשריים להתפארות האשורית ביש' לו, כה. אך לדעתי יש להעדיף את ההקשר הצבאי, משום שכך נוצר רצף ענייני בין המקורות האשוריים של שלושת המוטיבים המופיעים בפס' כה-כה. מוטיב העלייה להרים, מוטיב הטיית המים ומוטיב ייבוש גופי המים מופיעים במקורות האשוריים בהקשר דומה: התפארות במעשי גבורה בעת מסע צבאי. הנביא שזר את שלושת המוטיבים יחד, וציין את ההקשר המשותף שלהם במילים הראשונות של הציטוט: 'כרב רכבי אֲנִי עָלִיתִי' – הגיחה ברכב רב היא ממאפייניו הבולטים של המסע הצבאי. למוטיב ייבוש גופי המים צירף הנביא את השם הגאוגרפי 'אֲרִי מְצוֹר', לא לשם דיוק היסטורי, אלא לשם האפקט הרטורי. ייבוש 'אֲרִי מְצוֹר' הזכיר לקהל שומעיו של הנביא את המסורת על פעולה דומה המיוחסת לה' בסיפור יציאת מצרים – קריעת ים סוף. הנביא האשים את מלך אשור בתפיסת מעמד ריבון העולם, שהוא מעמדו של אלוהי ישראל. כדי להתחיל לדון בהאשמה זו, הקשורה לביקורתו על ההתפארות האשורית, ציין כאן הנביא במכוון שם גאוגרפי שהיה בו כדי להזכיר לקהל שומעיו פעולה המיוחסת לה', והדומה לתוכן ההתפארות האשורית המוזכרת בפס' כה. הקשר שיצר בין ההתפארות האשורית לבין קריעת ים סוף תרם להאשמה הכללית שהטיח הנביא במלך אשור: תפיסת מקומו של ה'. דימוי ההתפארות של היריב (מלך אשור) למעשה של הריבון (ה') יצר הקבלה בין שני אלה, ופתח פתח לשאלה הרטורית המופיעה בפסוק הבא. תשובת ה' על דברי סנחריב: 'הֲלוֹא־שָׁמַעְתָּ לְמַרְחֹק אוֹתָהּ עֲשִׂיתִי, מִיָּמִי קָדָם וַיִּצְרְתִּיהָ?' (יש' לו, כו), מדגישה כי ה' הוא שעשה את הפעולה שביקש מלך אשור לנכס לו בפס' כה. יש להבין את השאלה הרטורית בפס' כו כבעלת משנה הוראה: המילה 'אותה' מציינת הן את ייבוש גופי המים המתואר בפס' כה והן את חורבן הערים הבצורות המתואר בפס' כו. היא דומה לתקבולת יאנוס, בכך שהיא מכוונת הן לאמור לפניה והן לאמור אחריה.⁴⁵ השאלה הרטורית הזאת היא תגובה

ההסבר הסביר יותר הוא שהמוטיבים האלה היו חשובים ובולטים בתעמולה האימפריאלית האשורית, והעובדה שהם מופיעים יחד בשתי הכתובות מעידה על כך. פקידים במערכת המנהלית האשורית בארץ ישראל ידעו על חשיבות המוטיבים ועל רצון השלטון להבליטם, וביטאו את המוטיבים בעל פה במגעיהם עם האוכלוסייה המקומית. כך למד הנביא על המוטיבים ועל חשיבותם. ההסבר הסביר פחות הוא שהשאלה נבעה לא רק מידיעה בעל פה של מוטיבים אלה, אלא מהכרת הכתובות האשוריות עצמן וקריאתן. לדיון בנושא ראה: אסטר (לעיל הערה 7).

45 על מונח זה ראה: M. Fishbane, 'Polysensuous Polyvalency in Poetic Parallel', Sh. Paul, and E. Tov (eds.), *Shaarei Talmon: Studies in the Bible, Qumran, and the Ancient Near*

על תיאור ייבוש מי מצרים בפס' כה וגם הקדמה לתיאור החורבן שמביא צבא אשור בחלק השני של פס' כו ובפס' כז.⁴⁶ בשאלה הרטורית טוען ה' שהוא שייבש גופי מים, והשאלה תורמת לתדמית שניסה הנביא ליצור למלך אשור. הנביא תיאר אותו כמי שמנסה לכרסם במעמדו של ה' ולנכס לו הישגים ועלילות גבורה שאינם שלו, היינו פעולות שהמסורת מייחסת לבורא.

מטרת מקור B

מטרתו הכללית של מקור B כולו קשורה למשחק הרטורי שבהתפארות ובשאלה שביש' לו, כה-כו. גלגר טען שמטרת מקור B היא 'לפאר את אלוהי יהודה ולהראות שהוא מציל את המאמינים בו',⁴⁷ אך ניתן לומר ביתר דיוק כי מטרת המקור לתאר עימות חזיתי בין ריבון העולם, ה', לבין מי שהתיימר להתחרות בו כריבון העולם – מלך אשור. המשחק הרטורי שבפס' כה-כו קשור למטרה של המקור כולו, וכל הציטוטים ממקורות אשוריים ששייבץ הנביא בפס' כד-כה כוונו למטרה ספרותית זו.

לנוחות הקריאה, אחזור כאן על הפסוקים שדנתי בהם לעיל:

(כד) בְּיַד עֲבָדֶיךָ תִּרְפֹּת אֲדָנִי
וְתֹאמַר: בָּרַב רָכְבִּי אֲנִי עֲלִיתִי מְרוֹם הָרִים יִרְכָּתִי לִבְנוֹן
וְאַכְרַת קוֹמַת אֲרָזָיו מִבְּחַר בְּרָשָׁיו,
וְאֶבּוֹא מְרוֹם קִצּוֹ יַעַר כְּרִמְלֹו.
(כה) אֲנִי קָרָתִי וְשִׁתִּיתִי מִיָּם וְאַחֲרַב בְּכַף-פַּעֲמִי כָּל יֹאֲרֵי מְצוֹר.

דברי סנחריב כאן מתוארים בביטוי 'תִּרְפֹּת אֲדָנִי'. אך בציטוט המובא בהמשך אין המדבר מזכיר את אלוהי ישראל. איך אפשר לחרף את ה' מבלי להזכירו? הציטוט 'בָּרַב רָכְבִּי [...] יֹאֲרֵי מְצוֹר' בנוי כולו ממוטיבים המופיעים בכתובות מלכותיות אשוריות. על פי הניתוח לעיל סביר שמחבר פסוקים אלה לא זו בלבד שהכיר מקרוב את אוצר הביטויים המופיעים בכתובות סרגון וסנחריב, אלא אף עמד על המטרה הכוללת של הכתובות, שהיו חלק ממערך תעמולתי נרחב, שמטרתו הייתה להפיץ את האידאולוגיה המלכותית

East Presented to Shemaryahu Talmon, Winona Lake, Ind. 1992, pp. 147–163; idem, 'Polysemous Pivotal Punctuation: More Janus Double-Entendres', M. Fox et al. (eds.), *Texts, Temples and Traditions: A Tribute to Menahem Haran*, Winona Lake 1996, pp. 369–374. שני המאמרים נדפסו שנית בקובץ מאמריו. ראה: *Divrei Shalom*, Leiden 2005, pp. 457–476, 477–485.

46 לקשר בין החלק השני של פס' כו ('עֵתָה הִבָּאתִיה – וְתִהְיֶה לְהִשָּׁאוֹת גִּלִּים נְצִים, עֲרִים בְּצֻרוֹת') לבין פעולות צבא אשור ראה: משיניסט (לעיל הערה 5), עמ' 725–726.

47 גלגר (לעיל הערה 4), עמ' 162.

האשורית. במרכז אידאולוגיה זו עמדו שלושה עקרונות השזורים זה בזה: ⁴⁸ (א) האל אשור, שהוא האלה של העיר אשור והאימפריה האשורית, ⁴⁹ שולט בפנתאון ובעולם כולו; (ב) מלך אשור הוא נציגו (iššakku) של האל אשור, ⁵⁰ וראוי שהוא ימלוך בפועל על העולם (šar kiššati); (ג) מלך אשור הוא בלתי מנוצח.

ההקשר המקורי של ההתפארויות שציטט הנביא ביש' לו, כד-כה הוא בכתובות שהיו חלק ממערך תעמולתי מורכב, שהציג את האידאולוגיה המלכותית האשורית. הנביא ראה באידאולוגיה מלכותית זו איום על תפיסתו, הדוגלת בריבונות ה' בעולם, מפני שהיא הציעה ריבון אוניוורסלי חלופי. ⁵¹ כך יש להבין את המילים 'חרפת אדני' בפס' כה. אף שבדברי המלך המצוטטים אין זכר לה', ההתפארויות האשוריות המצוטטות בפס' כד-כה הן חירוף של ה' מפני שהן חלק מתעמולה אידאולוגית שהתיימרה להציג את מלך אשור כריבון העולם. ⁵²

מוטיב העימות בין ה' לבין מלך אשור כשני מתחרים על תפקיד ריבונות של עולם מופיע גם בתפילתו של חזקיהו ביש' לו:

(טו) וַיִּתְפַּלֵּל חִזְקִיָּהוּ אֶל ה' לֵאמֹר. ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב הַכְּרִבִּים אַתָּה הוּא הָאֱלֹהִים לְבָדָךְ לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ, אַתָּה עֲשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. (יז) הִטָּה ה' אֶזְנוֹךְ וְשָׁמַע, פָּקַח ה' עֵינָיִךְ וַרְאָה, וְשָׁמַע אֶת כָּל דְּבָרֵי סַנְחֲרִיב אֲשֶׁר שָׁלַח לְחַרֵּף אֱלֹהִים חִי.

48 אין כאן המקום לדיון ממצה באידאולוגיה המלכותית האשורית. דיונים ממצים בנושא ראה: P. Machinist, 'Assyrians on Assyria in the First Millennium', K. Raaflaub (ed.), *Anfänge politischen Denkens in der Antike: Die Nahöstlichen Kulturen und die Griechen*, Munich 1993, pp. 77–104; M. Liverani, 'The Ideology of the Assyrian Empire', M. T. Larsen (ed.), *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, Copenhagen 1979, pp. 297–317; ראה גם הולוויי (לעיל הערה 7), עמ' 64–80, 178–192. חיים תדמור דן בהיבט הדיאכרוני של האידאולוגיה. ראה: ח' תדמור, 'היסטוריה ואידאולוגיה בכתובות מלכי אשור', הנ"ל, אשור, בבל, ויהודה: מחקרים בתולדות המזרח הקדום, בעריכת מ' כוגן, ירושלים תשס"ו, עמ' 21–41.

49 W. G. Lambert, 'The God Assur', *Iraq*, 45 (1983), pp. 81–86.
50 לטקסט מטקס האכיתו שמלך אשור תואר בו כיציר כפיו של האל וכנציגו ראה: A. Livingstone, *Court Poetry and Literary Miscellanea* (SAA, 3), Helsinki 1989, text 11, line 15 idem, 'New Dimensions in the Study of Assyrian Religion', S. Parpola and R. M. Whiting (eds.), *Assyria 1995: Proceedings of the Tenth Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*, Helsinki 1997, pp. 165–166.

51 תפיסת השלטון האוניוורסלי של ה' מופיעה בנבואות רבות ביש' א-ל, ביניהן נבואת אחרית הימים (שם ב, א-ד), נבואת החוטר (שם יא, ט-י) ונבואת 'מוצב לה' בתוך ארץ מצרים' (שם יט, יט-כה). התפיסה הזאת עומדת גם ביסוד הנבואה על יום ה' (שם ב, ה-כב), וראה על כך: אסטר (לעיל הערה 1); וראה עוד: ב' לוי, 'הוי אשור שבט אפי: אמונת הייחוד המקראית באספקלריה מדינית-בין-לאומית', ארץ ישראל, כו (תשס"ג), עמ' 136–142.

52 ויסמן עמד על 'חסבת דברי ההתפארות של מלך אשור מהקשרם המדיני להקשר התאולוגי-היסטוריוסופי'. ראה: ז' ויסמן, סטירה פוליטית במקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 200.

(יח) אָמְנָם ה' הִתְרִיבּוּ מַלְכֵי אַשּׁוּר אֶת כָּל הָאַרְצוֹת וְאֶת אֶרֶץ־צָם. (יט) וְנָתַן אֶת אֱלֹהֵיהֶם בְּאֵשׁ כִּי לֹא אֱלֹהִים הֵמָּה כִּי אִם מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וְאֶבֶן וְיֶאֱבֹדוּם. (כ) וְעָתָה ה' אֱלֹהֵינוּ הוֹשִׁיעֵנו מִיָּדוֹ, וְיַדְעוּ כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ כִּי אַתָּה ה' לְבַדְּךָ.

התפילה פותחת בפנייה אל ה' כאל אלוהי 'כל ממלכות הארץ', פנייה המבליטה את היותו ריבון העולם. המתפלל ביקש מהאל לפקוח עין ולהטות אוזן לא לסבלם של תושבי ירושלים אלא ל'דברי סנחריב אשר שלח לתרוף אלהים חזי'. סלע המחלקות איננו השלטון על ירושלים, אלא הריבונות על העולם. והתוצאה של תשועת ירושלים תהיה הכרה אוניוורסלית שהריבונות שייכת לה': 'וידעו כל ממלכות הארץ כי אתה ה' לבדך'.

גם נאומי סנחריב במקור B נועדו להבליט עימות זה. בכל שלושת הנאומים (לו, ד-י; לו, יד-כ; לו, י-יג) מצויים תכנים רבים המתאימים לנאומי הכנעה אשוריים. הן ממקורות טקסטואליים אשוריים והן מאזורים ידוע שאנשי צבא אשור נשאו נאומים כאלה כאשר שמו מצור על עיר.⁵³ בנאומי סנחריב באים לידי ביטוי הרעיונות הבאים: (א) זלוול בפקודות מלך המגנים והצגת עמדתו כלא ראלית (לו, יד, טז); (ב) היחס הטוב הצפוי לנכנעים (לו, טז-יח); (ג) עצמתו של הצבא המאיים על העיר לעומת חולשת המגנים (לו, ט-י); (ד) כיבושיו הקודמים של הצבא המאיים, המעידים על עצמתו (לו, יט); (ה) חוסר הסיכוי לעזרה מבעלי ברית, התורם לחולשת המגנים (לו, ו, ח-ט).

לכל אחד מחמשת הרעיונות האלה יש מקבילות ברורות בנאומי הכנעה מן העולם הקדום. רעיונות (א) ו(ב) מופיעים במכתב של אשורבניפל מלך אשור לבבלים בעת מרידתו של אחיז שמש-שום-אוכין.⁵⁴ רעיון (ג) מופיע פעמים רבות בכתובות האשוריות כסיבה לכניעתם של אויבים. חמשת הרעיונות שציינתי מופיעים בדיאלוג המפורסם בין צבא אתונה לאנשי מילוס, דיאלוג שהובא על ידי תוקידידס.⁵⁵ סביר להניח שתכנים

53 הנאומים האלה נועדו לסייע להכניע את העיר הנצורה ולחסוך ככל האפשר בכוח אדם ובאמצעי לחימה. על נאומים אלה ראה בהרחבה: "אפעל, כעיר נצורה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 45-55. לאזכור נאומי הכנעה (המכונים למשל *dibbī tābūt*, דברי שלום) כאמצעי לכיבוש עיר במכתבים אשוריים ראה: I. Starr, *Queries to the Sungod*, (SAA, 4), Helsinki 1990, text 30, lines 6-8; text 43, line 9; text 44, line 10; text 63, lines 7-8; text 267 lines 7ff. בתבליט מדור-שוכן (ח'רסבארד) תואר סופר אשורי קורא מתוך מגילה אל תושבי עיר נצורה, וכנראה מדובר בבקשה להיכנע. ראה:

P.-E. Botta et M. E. Flandin, *Monument de Ninive*, II, Paris 1849-1850, pl. 145

54 ABL 301. במכתב זה הציג אשורבניפל את דברי אחיז כדברי הבל, והודיע לבבלים שאם יפסיקו לציית למלך המורד, לא יוטל עליהם 'אשם', והם ימשיכו ליהנות מן הפריווילגיות הניתנות לבבל. ראה: W.L. Moran, 'Ashurbanipal's Message to the Babylonians (ABL 301) with an Excursus on Figurative *bitu*', M. Cogan and I. Eph'al (eds.), *Ah Assyria! Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor* (Scripta Hierosolymitana, 33), Jerusalem 1991, pp. 320-321 (לעיל הערה 4), עמ' 202-203.

55 תוקידידס, תולדות מלחמת פלופונס, ה, 85-111 (תוקידידס, תולדות מלחמת פילופונים, תרגם א"א

דומים הופיעו בנאומי הכנעה אשוריים, מפני שהאינטרס של הצבא המאיים זהה. אך בנאומים שבישעיה נוסף על אלה מרכיב בולט: ההתגרות באל והדגשת אי יכולתו לעזור לעיר הנצורה. נושא זה מופיע בקצרה בנאום הראשון (לו, ז), וחשיבותו עולה בנאומים הבאים – הנאום השני פותח וחותם בנושא זה (לו, טו, יח–כ), והוא המרכיב היחיד בנאום השלישי (לו, י–יד). חוסר הסיכוי שהאל יעזור מופיע אף בדיאלוג שהביא תוקידידס, אך הוזכר רק פעם אחת ובקצרה.⁵⁶ מבחינה היסטורית אין זה סביר שדוברים אשורים הדגישו כל כך את הנושא הזה,⁵⁷ וסביר יותר שהדגש הוא פרי עטו של הנביא, מחבר מקור B, שביקש לתאר את סיפור המלחמה כעימות בין מלך אשור לבין אלוהי ישראל. כדי להעצים בהדרגתיות את המתח בין שני המתחרים הוא הגביר את הדגש על הנושא בכל אחד מן הנאומים, עד שהפך אותו לנושא הבלעדי של הנאום השלישי (לו, י–יד).

הרצון להגביר את המתח בין שני המתחרים הוא גם הסיבה לחוסר הרצף הסיפורי במקור B. חוקרים רבים העירו שניתן לקרוא את המקור ללא החטיבה המתחילה במילים 'וישמע וישלח מלאכיה' (יש' לו, ט / מל"ב יט, ט), והמסתיימת ביש' לו, לו / מל"ב יט, לה, ועל כן הציעו לזהות כאן מקור נוסף, המכונה B-2. חטיבה זו אכן שוברת את הרצף הסיפורי, מפני שסביר – מבחינה סיפורית, אם לא מבחינה היסטורית – שסנחריב חזר לאשור (כמתואר ביש' לו, לו–לח / מל"ב יט, לו–לז) לאחר המפגש עם תרהקה (המתואר ביש' לו, ט / מל"ב יט, ט), ובכך היה התיאור הספרותי מסתיים. אך חטיבה זו חיונית להעביר את המסר של מקור B: מטרתו איננה למסור פרטים על המפגש הצבאי בין סנחריב לתרהקה ואף לא על מלחמת סנחריב ביהודה; מטרתו להשתמש בפרטים היסטוריים אלה כדי לתאר עימות בין ה' לבין סנחריב, שנתפס כיריבו בגין האידאולוגיה המלכותית של האימפריה האשורית. בחטיבה זו מצויים נאומי השלישי של רבשקה, תפילתו של חזקיהו ונבואת הלעג של ישעיה, המציגים כולם את העימות הזו. תכנים אלה, שהם עיקרו של החומר במקור המכונה B-2, מצויים אף בחומר המיוחס למקור B-1, בנאומים הראשונים של סנחריב.

סיכום

שאלת מהימנותו של מקור B נחלקת לשתיים: האם היה למחבר המקור מידע אמין על מאורעות 701 לפסה"נ או שמא מדובר בפרי עטו של סופר בן המאה השביעית? ואם היה

הלוי, ירושלים תשי"ט, עמ' 276–282). על הדמיון בין נאומים כאלה מרחבי העולם העתיק ראה: אפעל (לעיל הערה 53).

56 תוקידידס, תולדות מלחמת פלופונס, ה, 105 (תרגום הלוי, עמ' 280).
57 גלגר טען שהצבא האשורי אמור היה לדעת פרטים על הנימוסים הדתיים ביהודה, אך אין לכך ביסוס בספרות מן העולם העתיק. ראה: גלגר (לעיל הערה 4), עמ' 188–200. ההשוואה לתעמולה במלחמת העולם השנייה אינה מלמדת דבר על מדיניות הצבא האשורי. ראה: שם, עמ' 176–180. גם אפעל סבר ש'הטיעונים התאולוגיים שבמל"ב יח, כב, כה, ל, לב–לה; יט, י–יג, חורגים מדברי השכנוע המוכרים מן ההסטוריה הקדומה' (אפעל [לעיל הערה 53], עמ' 50, הערה 39).

למחבר המקור מידע אמין על מאורעות 701 לפסה"נ, האם המקור הוא דיווח היסטורי על מאורעות אלה?

אשר לשאלה הראשונה, יש במקור B מרכיבים ומוטיבים הידועים לנו מכתובות אשוריות. לא סביר להניח שמחבר יש' לז, כד-כה לא הכיר את המוטיבים המופיעים בכתובותיהם של סרגון ושל סנחריב, מפני שפסוקים אלה הם שיוור ועיבוד של המוטיבים היחודיים האלה. כפי שהראה גלגל, ביטויים אחרים המופיעים במקור זה אף הם שאילות לשוניות מן הניב האשורי, וביניהם 'אלהי הארצות' (לו, כ); 'עשו אתי ברכה' (שם, טז); 'עד באי' (שם, יז).⁵⁸ סביר ביותר שמחבר מקור זה הכיר היטב את התעמולה המלכותית האשורית, הן את אוצר הביטויים האופייניים לכתובות והן את האידאולוגיה המלכותית הכללית.⁵⁹

ואשר לשאלה השנייה, המקור איננו דיווח היסטורי על מלחמת סנחריב ביהודה, אלא סיפור נבואי, שהשתמש במאורע פוליטי-היסטורי כדי למסור מסר תאולוגי. ביש' לו, כד-כה הציג הנביא את ההתפארות האשורית כאיום על שלטונו האוניוורסלי של ה'. כך יש להבין גם את ההתגרות בה' בנאומי רבשקה. יש להניח כי בעת המצור על ירושלים אכן השמיעו האשורים נאומי הכנעה, ובמרכז הנאומים הללו עמד נושא יחסי הכוחות: כוחו העצום של מלך אשור לעומת אולת ידו של מלך יהודה. הנביא שמע נאומים אלה, אם ישירות אם מכלי שני, ובגלל תפיסתו התאולוגית ראה בהתפארות האשורית שבנאומים איום והתקפה על ריבונות ה'. ובכתבו את הנאומים הוא שחזר אותם כאילו עמד נושא זה במרכזם, בצורה גוברת והולכת.

58 לדיון בביטוי 'אלהי הארצות' ראה: גלגל (שם), עמ' 205; לביטוי 'עשו אתי ברכה' ראה: שם, עמ' 215; לביטוי 'עד באי' ראה: שם, עמ' 170, הערה 42, עמ' 215-216.

59 בן-צבי העיר כי המקור הזה כולל שפה האופיינית לנביאי יהודה ושפה דוטרנומיסטית, ראה: בן-צבי (לעיל הערה 2), עמ' 91-92. אך אין בכך הסבר לשאלות הלשוניות הרבות: צפוי שתהיה במקור מקראי שפה נבואית ודוטרנומיסטית, אך מפתיע שיש בו לשונות אשוריות.

WHAT SENNACHERIB SAID, AND WHAT THE PROPHET HEARD:
ON THE USE OF ASSYRIAN SOURCES IN THE PROPHETIC
NARRATIVE OF THE CAMPAIGN OF 701 BCE

Shawn-Zelig Aster

Many scholars have debated the historical value of the narrative of Sennacherib's campaign against Judah in Isaiah 36–37 and the parallel text in II Kings 18:17–19:37. The current study re-examines this narrative, focusing on Isaiah 37:24–25 (II Kings 19:23–24), and on the use of motifs from Assyrian royal inscriptions in these verses. The prophetic narrative cites these motifs and recognizes the neo-Assyrian ideology of royal omnipotence of which they form part. It responds to this ideology, and to the specific motifs used by the Assyrians to express it, through mockery and subversion, championing the principle of Divine Sovereignty and contrasting it with Assyrian conceptions of royal sovereignty. The narrative (including source B-2, Isaiah 37:9–36, II Kings 19:9–35) was composed shortly after the events of 701, as we can see from its awareness of motifs from the royal inscriptions of Sennacherib and his predecessors. However, the goal of the narrative is not to report the events of the campaign, but rather to portray these events as an ideological conflict over universal sovereignty.